

УДК [929 : 591.9 : 94] (477) : 82-6 Гавриленко

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ПРИРОДОЗНАВЦЯ М.І. ГАВРИЛЕНКА (ЛИСТИ М.І. ГАВРИЛЕНКА ДО М.В. ШАРЛЕМАНЯ)

Михайло Рогожа¹, Марія Рогожа²

¹Київський славістичний університет
Україна, 02000, м. Київ, вул. О. Архипенка, 10-Г
e-mail: krasnostavka@mail.ru

²Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 2
e-mail: krasnostavka@mail.ru

Для дослідника історії України, окремих її напрямів, вивчення документів особового походження, якими сприймається листування відомих українських природодослідників, складає певні труднощі за далиною часу, водночас, дає змогу проникнути у неофіційну творчу лабораторію вченого, зрозуміти та встановити причинно-наслідкові зв'язки вивченого явища, відчутти між рядками «дух епохи», власне, хід розвитку тогочасного соціокультурного простору.

Життєвий шлях і наукова діяльність уродженця Полтави Миколи Івановича Гавриленка (1889-1971) вивчені достатньо різносторонньо [1]. Виявлено понад сто тридцять публікацій, які різною мірою стосуються відомого вченого. За критерієм частоти їх появи їх можна розділити на три періоди: перший – прижиттєві, другий – від 1971 до 1991 років, третій – після 1991 року, в якому виявлено дев'яносто праць стосовно вченого. Достатньо повно відомості про вченого подали Граб (1989) [2], Ротач (1992, 2004) [3, 4], Стасилюнас (1991, 2000) [5, 6], Атемасова і Кривицький (1999) [7], Кигим (2003) [8], Закалюжний (2007) [9], Рогожа (2008) [10], Самородов і Кигим (2009) [11] та ін.

Однак, працюючи у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), нами виявлені чотири листи, які жоден раз не аналізувалися як джерело відомостей про хребетних тварин Лівобережної України, їх фауністичний і зоогеографічний аспекти у зв'язку зі станом природного середовища. Листи спрямовувалися до видатного вченого-зоолога Миколи Васильовича Шарлеманя (1887-1970) [12]. За періодом хронологічного перебігу надсилання вони охопили більше двадцяти років розвитку української зоології, окрім того, час їх написання та зміст дозволили побачити у них взірць епістолярної спад-

щини, надати віднайденим листам статусу нарративного джерела (С.Макарчук, 1999). Водночас, виявлені листи зафіксували факт тривалого у часі спілкування між українськими вченими.

Сьогодні важко встановити мотиви написання двох листів у грудні 1947 року та квітні 1949 р. до М.В. Шарлеманя. Слід припустити, що Миколу Івановича як вдумливого натураліста, фауніста й орнітолога, глибоко вразили результати спостережень стану природного середовища та тварин у ньому, зокрема, птахів, оскільки весна, літо й осінь 1947 р. виявилися вкрай посушливими. Варто окремо підкреслити, що факт особистого знайомства вчених не викликає сумнівів, як і послідовність листування. Підтвердження знаходимо у листі від 03.IV.1948 р. Саме у ньому знайдено відповідний текст: «...в травні я передбачаю бути в Києві і поговоримо тоді про багато що» [13]. Зазначене доводить спільність наукових поглядів учених стосовно вивчення природи та розуміння процесів у ній. Водночас, слід відмітити, що починаючи з 1946 року, М.В. Шарлемань працював у Головному управлінні у справах мисливського господарства при Раді Міністрів УРСР, про це знав М.І. Гавриленко. Дане твердження ґрунтоване на наступному: «З 1946 р. М.В. Шарлемань працював у Головному управлінні в справах мисливського господарства при Раді Міністрів УРСР на посаді начальника відділу наукової роботи і видавництва, державним мисливським інспектором відділу полювання. В цей період він був також професором Київського лісогосподарського інституту, де читав погдинно курс біології лісових птахів і звірів та мисливствознавство, а також консультантом Київської станції захисту рослин» [14, с. 576].

Обставини навколо особи полтавського вченого склалися таким чином, що у 1946 році природознавцю М.І. Гавриленку довелося за-

лишити роботу у Полтавському краєзнавчому музеї. «1 грудня 1946 р. вченого було звільнено з роботи згідно з заявою за власним бажанням, насправді причина звільнення крилась у засудженні та перебуванні на окупованій німцями території»: так повідомлено дослідниками життя і наукової діяльності Миколи Івановича [15, с. 17]. Доречним бачиться наголосити на «короткій пам'яті» земляків вченого, котрі чомусь достатньо швидко забули про героїчний вчинок М.І. Гавриленка при визволенні Полтави. Микола Іванович забезпечив своїми діями врятування значної кількості цінних книг і картин при відступі німців. Про це свого часу повідомило полтавське обласне офіційне видання [16]. Водночас, мовчання тих, хто міг заступитися за вченого, сприймається сьогодні свідченням страху репресій за можливу підтримку вченого та відсутності можливостей вільного висловлення думок щодо роботи вченого у краєзнавчому музеї.

У цілому варто зауважити, що загальне враження від листів позитивне, воно засвідчило глибоке знання автором листів різних аспектів цілісних природних систем, взаємозв'язок між біотичними й абіотичними екологічними факторами; зрозуміло, що порушення одного з них (наприклад, засуха), власне, домінування одного з них призводило до порушення рівноваги у цілісних системах. Це твердження чітко простежувалося у контексті досліджуваних листів.

Окрім того, з аналізу окремих частин листів склалося враження, що Микола Іванович намагався знайти розраду у дослідницькій роботі як альтернативу позбавлення роботи у музеї. Водночас, простежується думка, що запропоноване ним до обговорення широке коло питань могли сприймати односторонньо, вчені з подібними життєвими шляхами, особистими долями, котрі знайомі між собою та котрі з достатньою довірою ставляться один до одного, зважаючи на соціокультурне середовище відразу після закінчення німецько-радянської війни.

На наше переконання, найбільш інформативно насиченим сприймається лист від 21 грудня 1947 року. Він дає нехай і суб'єктивно відтворену, але доволі повну картину фактичного стану природи, прилеглої до Дніпра центральної частини Лівобережної України, обумовленої тим, що «...вся весна та перша половина літа були повністю без дощів. Малі та середні болота висохли до дна, а великі болота та лимани сильно обміліли» [17, с. 1]. Природно, що такий стан середовища впли-

нув на чисельність видів водно-болотних птахів. Враховуючи фактичний стан середовища життя птахів, вчений зробив наступний висновок: «У зв'язку з цим чисельність качок, лисок і поганок на гніздах була навіть нижчою проти звичайного, прийнятого у нас за мінімум» [18, с. 1]. Далі продовжив: «Виняткова посуха позначилася на куликах і коростелях, а також на перепелах. Перепелів було вражаюче мало. Весною перепели ще подекуди були, а влітку стали рідкістю» [19, с. 1].

Зміст листа вкотре підтвердив ґрунтовність природознавчої підготовки фахівців на природничих відділеннях класичних університетів, оскільки вчений зазначив, що завдяки несприятливим кліматичним умовам «...у висохлих і висихаючі лиманах загинуло багато карасів, линів і в'юнів. Але це послужило для благополуччя чапель, котрі цілими зграями у 30-40 шт. розгулювали висихаючими лиманами. Можливо, що мілководність лиманів, багатих рибою, була причиною того, що у цьому році (1947, авт.) у деяких пунктах у нас (на Полтавщині, авт.) гніздилися баклани» [20, с. 1]. Тобто, вчений комплексно охоплював аналізом різні систематичні групи хребетних, зокрема, птахів, їх залежність від умов існування.

Природно, що несприятливі умови природного середовища позначилися на видовому складі та чисельності особин у популяціях, властивих Середньому Лівобережжю. Тому вчений зауважив, що качок і куликів майже не було. Веретільники зустрічалися поодинокими парами, а 1945 році – гніздилися цілими колоніями. Мало зустрічалося й тиркуш. Ходулочників не було зовсім.

Несподіваним було виявити у листі, що вчений у 1947 році відзначив для Дячківського степу Полтавщини збільшення особин дрови (на гніздах). Водночас, на популяціях журавлів несприятливі кліматичні умови не позначилися, автор зауважив, що їх було: «...навіть багато» [21, с. 2].

Оцінюючи вплив природних умов на видовий склад ссавців, автор вважав необхідним відзначити наступне: «Лисиць загалом було небагато... Зайців було нормальне число... Вовки прогресивно збільшуються і в 1946, і в 1947. Вовчі виводки були навіть 8 кіл. від міста. Значно збільшилися і видри. Їх виводки в 47 р. були в одному км. від міста... Про кіз скажу тільки, що про помітне число їх можна говорити тільки для околиць Гельмязова. На решті території Полтавщини вони й тепер бачаться явищем скоріше епізодичним... Про

кабанів, котрі прийшли до нас із-за Дніпра... просто мовчу. Є вони в районі Гельмязова, але про число їх казати утримаюсь» [22, с. 2].

Попередньо підсумовуючи результати аналізу фактичного стану оточуючого середовища (посушливість) і хребетних у зв'язку з цим, вчений підкреслив: «таким чином несприятливі умови 46 р. позначилися в такому сенсі на мисливській фауні і в 47 р. Виняток склали перепели та коростелі, їх у 47 р. було багато. Куріпок, як завжди і в 46, і в 47 р., мало. Ті часи, коли зустрічалися табуни по 50 і 100 штук куріпок, уже давно відійшли у вічність. Загальна ж картина печальна...» [23, с. 2].

Далі у тексті автор листа посилається на відомості офіційного звіту, що його Полтавське добровільне товариство мисливців і рибалок надіслало до Головного управління у справах мисливського господарства при Раді Міністрів УРСР. Зокрема, текстова частина має такі відомості: «Іде суцільне знищення чапель, як їх самих, так і яєць. Йде знищення лелек. На Орелі іде ловлення петлями качок і гусей» [24, с. 2-3].

Згаданий вище лист від 03 квітня 1948 року, попри свої розміри (поштова листівка), інформаційно достатньо насичений. Саме у ньому властивим М.І. Гавриленку оригінальним чином переплелось особисте та загальне, буденне та наукове. Зокрема, він дякує Миколі Васильовичу «...за Ваше сердечне ставлення до мене особисто та до наших полтавців. Від Євдокії Григорівни я взяв більше, ніж коли небудь раніше і прошу прийняти мої щирі симпатії» [25]. Водночас, повідомив, що підготовлену до друку статтю передасть через мисливців (їхатимуть з правління Полтавського добровільного товариства мисливців і рибалок, авт.). Залишаючись вдячним колегам з обласного товариства, турбується про «...сприяння в справі видання друкованих праць ПДТМРом. Облвиконком дає нам навіть тонну паперу (пише так, зважаючи на труднощі післявоєнного періоду щодо матеріального забезпечення видавництва і плановість їх роботи та знаючи, що до посадових компетенцій Миколи Васильовича належать і питання видавництва, авт.)» [26].

Відчуваючи до себе доброзичливе ставлення з боку М.В. Шарлеманя, Микола Іванович від щирого серця пропонує особисту підтримку, зважаючи на постійний інтерес ученого до стану фауни хребетних, їх поширення, зокрема, у центральній частині українського Лівобережжя. Тому наголошує: «Пишіть, що Вас цікавить особисто... Переконаний, що Ми з

Вами зможемо зробити ще немало для вивчення нашої фауни. Пишіть, що цікавить Вас з книг, може бути, що у мене що небудь знайдеться із дублетів» [27]. Закінчується лист промовистим реченням: «Сердечно вдячний і щиро Вас поважаючий М.Гавриленко» [28]. Саме таким, за словами сучасників, був Микола Іванович у повсякденному житті, щирим і поважаючим людей.

Через рік наступне звернення до М.В. Шарлеманя (лист від 15.IV.1949). На цей раз з проханням допомогти подолати бюрократичну тяганину стосовно надання вченому спеціального дозволу. В авторській редакції це звучить так: «Уже пройшло два місяці з дня відправлення до Управління у справах мисливського господарства України мого звіту і прохання про право відновлення полювання в закритий час 1949 р., але до цих пір ніякої відповіді. Прохання надіслано 9 лютого самому Базалю, як це було вказано нашим правлінням УДТМРу, хоча в час перебування мого в Києві Ви мені про цю формальність нічого і не говорили» [29]. Зрозуміло, що вченому «боліло» байдуже ставлення чиновників від мисливства, тож прохання повідомити про причину зволікання з наданням дозволу бачиться причинно обумовленим. Особисто М.І. Гавриленко потерпав від того, що пропустить, на нашу думку, період прильоту птахів і не матиме змоги здобути цікаві для поповнення власної унікальної колекції особини птахів у зв'язку з настанням гніздового періоду [30].

Утім, не тільки про поповнення власної колекції турбувався Микола Іванович. Є всі підстави припустити, що у стратегічних планах вченого існував задум створити зоологічний музей природничого факультету місцевого педагогічного інституту (саме туди перейшов працювати кандидат біологічних наук М.І. Гавриленко (1936) після звільнення з обласного музею). Прикладів для наслідування було предостатньо, наприклад, музей його рідного Харківського університету. Тобто, вже наприкінці сорокових років вчений виношував ідею створення зоомузею з характерними представниками теріофауни Полтавщини; вже тоді передбачав здобути найбільш характерні види тварин, без такого дозволу справа набувала ознак браконьєрства та мала б негативні наслідки особисто для вченого й у цілому.

Залишаючись послідовним у стосунках і бажаючи допомогти, звертається до Миколи Васильовича: «Пишіть, що Вам особливо зараз необхідно із старої орнітологічної і маммоло-

гічної літератури» [31]. Крім того, очевидно знаючи про звітний період обласних товариств мисливців і рибалок, зауважує: «За весь період з 1944 р. Ви отримаєте характеристику Полтавщини в мисливському відношенні, хоч в пристойній формі. Наші мисливці починають розуміти, що потрібно мати ще й знання» [32]. З останньої фрази стає зрозумілим, що М.І.Гавриленко особисто долучався до складання звіту про стан мисливської фауни на Полтавщині.

У Р.С. до згаданого листа вчений знову повертається до основного питання – отримання «відкритого листа», фактично, дозволу здобувати птахів впродовж року. У цьому бачиться реалізація однієї з характерних рис вченого – Микола Іванович завжди був послідовним у досягненні поставленої мети.

Четвертий лист написаний майже через двадцять років після попереднього (датований 28.XI.1969) [33]. Слід зауважити, що за час, що пройшов, у житті вченого трапилося багато подій, це підтвердили сучасники вченого, які опублікували спогади про свого земляка [34].

Окрім того, перше враження від графіки листа асоціює з відомою у контексті особистого поезією Ф.І.Тютчева (1803-1873) «Напередодні річниці 4 серпня 1864 р.», вона про людину «в тихому світлі згасаючого дня» [35, с. 267]. Досить істотно змінився почерк вченого, тому важко зрозуміти написане, водночас, прекрасно збережена логіка викладення думки, що вкотре підкреслило примат незламного духу непересічної особистості. Мотивацією, спонукальним моментом стали, на нашу думку, отримані Миколаю Івановичем відомості про цикл досліджень тексту «Слово о полку Игореве» [36]. Є підстави припустити, що він узнав про них лише у листопаді-грудні 1952 р.

Свого часу В.Г.Федоров [37] у листі (30.XI.1952) до М.В.Шарлеманя повідомив: «Професору Гавриленку я напишу обов'язково» [38, с. 1068]. Цілком очевидно, що В.Г.Федоров обіцянку виконав і написав листа. Листом (17.01.1953) він з приємністю повідомив Миколу Васильовича: «Ваша порада звернутися до Миколи Івановича принесла мені велику користь... Микола Іванович повідомив мені, що навіть за нашого часу старі діди – навколишні жителі злиття Орелі з Орелькою – називають ці місця Суугли, Сугли, тобто так, як їх назвав Татіщев у своїй «Історії» [39, с. 1069].

Але у Миколи Івановича інтерес до тексту «Слова...» виявився спрямованим на відомості

щодо світу живої природи, змін її та, особливо, трансформації назв тварин і рослин як результат змін у соціокультурному просторі держави. Окрім того, слід зробити припущення, що вчений упродовж тривалого часу досліджував достатньо важливу тему – існування тварин за істотної зміни умов середовища, у загальному, це питання урбоекотології як окремого напрямку, який ставав повноправною складовою цілісного уявлення про взаємозв'язок середовища та живих організмів у ньому.

Упродовж життя М.І.Гавриленко від спостереження у живій природі, природно, що питання екології, стану оточуючого людину, рослинні та тваринні організми турбували його практично постійно, недаремно вчений практично постійно займався охороною природи, розширенням природного заповідного фонду Полтавщини. Водночас, накопичення й осмислення результатів екологічних спостережень упродовж тривалого часу у кінцевому результаті дало змогу підготувати до опублікування монографію «Хребетні тварини й урбанізація їх в умовах міста Полтави» [40]. Вона стосувалася антропогенного впливу на хребетних і можливостей існування їх у достатньо урбанізованому середовищі. Зокрема, з приводу її публікації існує потужний інформаційний пласт, у т.ч., й епістолярний, доступний для ознайомлення через Полтавський краєзнавчий музей.

На наш погляд, автор застосував до аналізу видового складу хребетних тварин аналітико-синтетичний підхід, ґрунтований на аналізі біорізноманіття окремих стацій. Для міста він указав вісім стацій, у кожній з яких розмістив практично всіх класів хребетних, за винятком представників Класу риб, яких помістив до стації «Ставки, струмки та річки». у «Висновку» зазначив: «Співставляючи фауну хребетних міста Полтави, якою вона була в 1900 р., з сучасною, ми бачимо, що іхтіофауна, батрахофауна і герпетофуна залишились у своєму видовому складі без змін. Зменшилася лише кількість представників видів. Найбільш значні зміни відбулися в орнітофауні Полтави. Чотирнадцять видів птахів перестали гніздитися у місті. Зниклі гніздові птахи Полтави частково замінялися новими, але число їх незначне. З нормально живучих у місті звірів (ссавців, авт.) дуже близька до зникнення тільки куниця-білодушка» [41, с. 119, 120]. У чотирьох додатках до монографічного дослідження вченим дано порівняно невеликі, але достатньо колоритні замальовки з зимового, весняного, літнього й осіннього періодів життя природи міс-

та, її представників живої природи, що свідчить про його незмінну любов до рідної Полтави.

У цілому виявлена епістолярна спадщина як джерельна база, представляє значний науковий і пізнавальний інтерес. Її опрацювання дозволило відкрити невідомі сторінки життя вченого, ввести їх до наукового обігу. Зміст листів передає безпосередню реакцію вченого, наукову та соціальну, на істотні зміни природного середовища у зв'язку з біотичними й абіотичними факторами, відповідно, зміни тваринного світу. Особливо це виявилось у його останній праці, присвяченій впливу урбанізованого середовища на кількісні та систематичні показники щодо хребетних тварин міста Полтави. Водночас, розширилося коло вчених-природознавців, одностороннього автора листів, що сприяло глибшому розумінню цілісного процесу розвитку зоології. Зазначене вище формує достатньо повне уявлення про постать відомого природознавця, прекрасного знавця фауни Полтавщини та суміжних територій, орнітолога, палеонтолога, археолога, дендролога, природоохоронця, який займає у шерензі українських зоологів властиве лише йому місце вченого, громадянина та патріота Полтави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Пустовіт Т.П. Гавриленко Микола Іванович / Т.П. Пустовіт, В.Є. Борейко // Енциклопедія сучасної України. – Т. 5: Вод-Гн. – К., 2006. – С. 257.
2. Граб В. Під пресом 37... / В.І. Граб // Зоря Полтавщини. – 1989. – 10 жовтня. – С. 4.
3. Ротач П.П. Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею / П.П. Ротач // 100-річчя Полтав. краєзнавч. музею: матеріали ювіл. наук. конф. Історія музею. Колекції. Питання експозиційн. роботи. – Ч. 1. – Полтава, 1992. – С. 31-35.
4. Гавриленко М.І. (1889-1971). Матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога, краєзнавця і педагога. Зібрав і впорядкував П. Ротач. – Полтава: Верстка, 2004. – 86 с.
5. Стасилюнас О.А. О незабвенном учителе [воспоминания о Н.И. Гавриленко] / О.А. Стасилюнас // 100-річчя Полтав. краєзнавч. музею. Там само. – С. 35-37.
6. Стасилюнас О.А. Про мого вчителя [спогади про М.І. Гавриленка] / О.А. Стасилюнас // Сьомі Каришинські читання: Всеукр. наук.-метод. конф. «Людина та навколишнє середовище». 36. наук. праць. – Полтава, 2000. – С. 208-211.
7. Николай Иванович Гавриленко // Орнитологи Украины. Биобиблиографический справочник. Вып. 1. / Авторы-составители: Т.А. Атемасова, В.И. Кривицкий. – Х., 1999. – С. 111-114.
8. Кигим С. Унікальні експонати з фонду М.І. Гавриленка в Полтавському краєзнавчому музеї / С.Л. Кигим // Полтав. краєзнавч. музей. 36. наукових статей 2001-2003 рр. «Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток». – Полтава: Дивосвіт, 2003. – С. 126-131.
9. Закалюжний В.М. Природничі музеї – осередки науково-просвітницької діяльності серед населення /

В.М. Закалюжний, О.В. Паляница // Биологический вестник. – 2007. – № 1. – С. 9-10.

10. Рогожа М.М. Зоогеографічні дослідження М.І. Гавриленка на Полтавщині / М.М. Рогожа // Актуальні питання історії науки і техніки: Матеріали 6-ї Всеукр. наук. конф. 11-12 жовтня 2007 року. – Полтава, 2008. – С. 283-286.
11. Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять. Укладачі: В.М. Самородов, С.Л. Кигим / Наук. ред. М.В. Гриньова. – Полтава, 2009. – 203 с., 70 іл.
12. Хохлова О.М. М.В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина / О.М. Хохлова. – Полтава, 1998. – 160 с.
13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 49, № 518.
14. Особові архівні фонди Інституту рукопису. Путівник. Авторський колектив. – К.: Друкарня НБУ ім. В.І. Вернадського, 2002. – 765 с.
15. Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять...
16. Бойко П. Відновлюються музеї Полтавщини / П. Бойко // Зоря Полтавщини. – 1944. – № 216 (4462). – 27 листопада. – С. 4.
17. ІР НБУВ, ф.49, № 517.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само.
25. ІР НБУВ, ф.49, № 518.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. ІР НБУВ, ф.49, № 519.
30. Девятко Т. Колекція Н.И. Гавриленко в Музеї природи Харківського національного університета / Т. Девятко // Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять... – С. 54-65.
31. ІР ЦНБ. Там само.
32. ІР ЦНБ. Там само.
33. ІР НБУВ, ф.49, № 520.
34. Ротач П.П. Гавриленко Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею / П.П. Ротач // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: матеріали ювіл. наук. конф. Історія музею. Колекції. Експозиційна робота. – Полтава, 1992. – Ч. 1. – С. 35-37.
35. Тютчев Ф.И. Стихотворения / Ф.И. Тютчев. – М.: Изд-во «Правда», 1978. – 303 с.
36. Перша публікація М.В. Шарлеманя про «Слово о полку Ігореве» мала наступну назву: М.М. Шарлемань. Слово о полку Ігореве з погляду природознавця. Вісті Академії наук УРСР. – 1940. – № 3. – С. 52-55. На жаль, у період з 1936 по 1941 рік М.І. Гавриленко відбував заслання у таборах Тюменської й Омської областей, тому не був знайомий з першими публікаціями.
37. Володимир Григорович Федоров (1874-1966), генерал-лейтенант інженерної служби, зброяр, конструктор автоматичної стрілецької зброї, автор дослідження: «Військові питання «Слова о полку Ігореве» (1951).
38. Шарлемань Николай Васильевич. Природа и люди Киевской Руси. Воспоминания. Автобиография. Переписка. [Текст] / Н.В. Шарлемань; Сост., авт. предисл. и коммент. В.И. Ульяновский. – К.: Антиквар, 2015. – 1130 с., ил.
39. Шарлемань Николай Васильевич. Природа и люди Киевской Руси...
40. Гавриленко Н.И. Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы / Н.И. Гавриленко. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1970. – 140 с.
41. Там само.

Рогожа Михайло, Рогожа Марія Епістолярна спадщина природознавця М.І. Гавриленка (листи М.І. Гавриленка до М.В. Шарлеманя)

У статті використано епістолярну спадщину природознавця М.І. Гавриленка, що дозволило відкрити невідомі сторінки життя вченого та його реакцію на зміни зовнішнього середовища, відповідно, тваринного світу. Розширилося коло вчених-природодослідників, одностороннього автора листів, що дозволило глибше зрозуміти процеси розвитку зоології.

Ключові слова: М.І. Гавриленко, тваринний світ України, зоологія, дослідження природи

Рогожа Михаил, Рогожа Мария Эпистолярное наследие естествоиспытателя Н.И. Гавриленко (письма Н.И. Гавриленко к М.В. Шарлеманю)

В статье использовано эпистолярное наследие естествоиспытателя Н.И. Гавриленко, позволившее открыть неизвестные страницы жизни ученого и его реакцию на изменение внешней среды, соответственно, животного мира. Расширился круг ученых-естествоиспытателей, единомышленников автора писем, что позволило глубже понимать процессы развития зоологии.

Ключевые слова: Н.И. Гавриленко, животный мир Украины, зоология, исследования природы

Rogozha Mikhail, Rogozha Marija The epistolary heritage of naturalist M. Havrilenko (M. Havrylenko letters to M. Charlemagne)

The epistolary heritage of naturalist M.I. Havrilenko has been used in the article. It has been established, that found letters of the famous naturalist made possible to open the unknown pages of the scientists' life and his reaction to changes in the environment, accordingly, of the wildlife and socio-cultural space for the development of scientific research. The range of naturalist scientists had been extended and letters of the author's confederates allowed a deeper understanding of the processes of zoology development during two decades of the twentieth century.

Keywords: M.I. Gavrilenko, wildlife Ukraine, zoology, the study of nature

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 19.01.2017 р.